

Eindrapportage

Stuurgroep Ingrepen Pluimvee

Stuurgroep Ingrepen Pluimvee
Secretariaat: Productschap Pluimvee en Eieren
Tel. 079 – 36 34 337

Mei 2011

Inhoudsopgave

Hoofdstuk	pagina
1. Inleiding	5
2. Ontwikkelingen met betrekking tot ingrepen in de pluimveesector	6
3. Aanpak Stuurgroep	7
4. De ingrepen	8
4.1 Het verkorten van de boven- en/of ondersnavel	8
4.2 Het verwijderen van de sporen	11
4.3 Het verwijderen van een deel van de achterste teen	12
4.4 Kammen dubben	13
5. Kennisoverdracht	14
6. Im- en exportproblematiek	15
7. Conclusies en aanbevelingen	16
Bijlagen	
1. Uitgevoerd ingrepenonderzoek periode 2007 – 2011	19
2. Overzicht toegestane ingrepen en ingeschatte aantal ingrepen per jaar bij de verschillende soorten pluimvee	20
3. Samenstelling Stuurgroep Ingrepen Pluimvee	21
4. Update literatuurstudie van Livestock Research	(apart bijgevoegd)

1. Inleiding

In 2006 heeft de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) de pluimveesector vrijstelling verleend voor een periode van 5 jaar van het verbod op toepassing van een aantal ingrepen bij pluimvee. Deze vrijstelling is opgenomen in de Vrijstellingsregeling Ingrenen. Het verbod is opgenomen in het Ingrenenbesluit. De minister koppelde aan de vrijstelling de voorwaarde dat een plan van aanpak zou worden opgesteld waarin beschreven is hoe de sector toewerkt naar een situatie waarbij het verrichten van ingrepen niet meer nodig is. De sector heeft dit serieus opgepakt en is gekomen tot een intensieve samenwerking met Dierenbescherming en het ministerie van (toen nog) LNV. Er is een Stuurgroep Ingrenen Pluimvee ingesteld, die bestaat uit (zie bijlage 3) vertegenwoordigers van de Nederlandse Organisatie van Pluimveehouders (NOP), de Nederlandse Vakbond Pluimveehouders (NVP), het Productschap Pluimvee en Eieren (PPE), Dierenbescherming en het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, EL&I (voorheen LNV). De Stuurgroep laat zich bijstaan door onderzoekers van Wageningen UR Livestock Research.

Als eerste activiteit heeft de Stuurgroep het 'Plan van aanpak Ingrenen bij pluimvee' opgesteld en in 2006 aan de minister aangeboden. In het Plan van aanpak zijn de ingrepen beschreven, oplossingsrichtingen bepaald en vervolgacties benoemd. Uitgangspunt voor het Plan van aanpak vormde de 'Literatuurstudie ingrenen bij pluimvee' (Fiks en al, 2006), door Wageningen UR Livestock Research (toen nog Animal Sciences Group (ASG)) uitgevoerd in opdracht van het PPE. Vervolgens zijn voor de verschillende oplossingrichtingen onderzoeksvoorstellen uitgewerkt. Het uitgevoerde onderzoek heeft veel inzicht opgeleverd. Over de resultaten van het onderzoek is gecommuniceerd met de sector, onder andere via artikelen in het vakblad 'Pluimveehouderij', nieuwsbrieven van het PPE en via wetenschappelijke publicaties/presentaties.

De Stuurgroep heeft de taak om de voortgang van het Plan van aanpak en de daarin genoemde projecten te bewaken en zo nodig bij te sturen. De Stuurgroep streeft naar achterwege laten van de ingrepen en zonodig en mogelijk mildere vormen van ingrepen daaraan voorafgaand. De huidige vrijstelling loopt per 1 september 2011 af. Dat betekent dat zonder verdere aanpassingen in de regelgeving een aantal ingrepen bij pluimvee verboden wordt. In deze notitie is per ingreep door de Stuurgroep een advies aan de Staatssecretaris van EL&I geformuleerd.

In mei 2009 is de Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij ondertekend door het ministerie van LNV, LTO, NZO, COV, Nevedi, Rabobank, Stichting Natuur en Milieu en Dierenbescherming. Nadien is ook IPO aangesloten. In de Uitvoeringsagenda zijn zes speerpunten geformuleerd op weg naar een duurzame veehouderij in 2023, die onder andere als uitdagingen kennen: naar volledig integrale duurzame veehouderijsystemen en een veehouderij zonder ingrepen. De activiteiten die via de Stuurgroep Ingrenen Pluimvee worden ontwikkeld sluiten daar volledig bij aan.

2. Ontwikkelingen met betrekking tot ingrepen in de pluimveesector

De pluimveesector in het algemeen en de legpluimveesector in het bijzonder heeft de afgelopen jaren forse ontwikkelingen doorgemaakt. Waar de sector in het verleden redenen had om legkippen in kooien te houden, worden sinds de jaren '90 van de vorige eeuw steeds meer legkippen in scharrelsystemen gehouden. De laatste jaren wordt daaraan vaak een uitloop toegevoegd. Inmiddels wordt bijna 60% van de legkippen in alternatieve houderijsystemen gehouden en vanwege het aanstaande verbod op de traditionele kooien zal dit naar verwachting behoorlijk verder oplopen. Het betekent dat de omstandigheden waaronder de kippen worden gehouden steeds meer tegemoet komen aan de wensen van de consumenten. De sector toont zich daarmee maatschappelijk betrokken. Maar er zit ook een keerzijde aan. Door de grotere groepen waarin de dieren worden gehouden zijn de gevolgen van agressief pikgedrag van de kippen vaak veel groter.

Kippen worden steeds langer in productie gehouden. Die langere levensduur van de kippen heeft tot gevolg dat negatieve uitwassen van pikkerij een veel groter en langer negatief effect hebben. Het betekent dat een groot beroep wordt gedaan op de managementcapaciteiten van de pluimveehouder. Innovatieve ontwikkelingen in huisvestingsystemen ondersteunen de pluimveehouder daarbij.

De fokkerij heeft zich de laatste jaren meer gericht op selectiecriteria voor dieren in groepshuisvesting, waardoor er meer aandacht is voor dierinteracties en het sociale gedrag van de dieren. Ook zijn door de sector initiatieven ontplooid om ingrepen verantwoord achterwege te kunnen laten. De sector heeft zich bereid getoond om onderzoek op het gebied van ingrepen te prioriteren boven andere onderzoeksvragen. Mede door het werk van de Stuurgroep is het onderwerp de afgelopen jaren in de sector gaan leven. De ondernemers zijn zich er van bewust wat hen de komende jaren te doen staat. Er is vooruitgang geboekt, al is een praktijkrijpe oplossing nog niet voor handen.

In de loop van de tijd is bij een aantal ingrepen vooruitgang geboekt of zijn verboden ingevoerd.

- In het verleden werd de snavel van kippen op een leeftijd van 6 - 7 weken gekapt. Met het vervroegen van de ingreep naar de eerste 10 dagen (in 2003) is een flinke stap gezet naar een mildere vorm van behandeling.
- In de biologische legpluimveesector is snavelbehandeling verboden en behoort ook het toucheren van de snavel al enkele jaren tot het verleden.
- In 2006 zijn in Nederland de laatste snavel van kalkoenen met het hete mes gekapt. Dit werd op een leeftijd van 3 à 4 dagen gedaan. Sindsdien wordt uitsluitend de mildere infraroodmethode op dag 1 in de broederij toegepast.
- Snavelbehandelingen bij eenden worden al jaren niet meer in Nederland toegepast.
- Per september 2001 zijn een aantal ingrepen verboden, omdat ze al een aantal jaren niet meer door de sector werden toegepast. Dat betrof het verwijderen van een deel van de achterste teen en van de sporen bij vermeerderingsdieren in de legsector en het kammen dubben bij vermeerderingsdieren in de vleessector.
- Sinds ongeveer 2000 wordt bij vermeerderingsdieren de binnenste tenen niet meer verwijderd.
- Per januari 2008 is het verwijderen van neuslellen bij kalkoenen verboden. Deze ingreep werd al een aantal jaren niet meer door de sector toegepast.
- Ook het leewieken van pluimvee dat in een gesloten ruimte wordt gehouden is vanaf september 2001 verboden. In de gangbare Nederlandse pluimveehouderij wordt deze ingreep al jaren niet meer toegepast, in het verdere verleden (tot midden jaren '70 bij kippen en midden jaren '80 bij kalkoenen) echter wel op ruime schaal.

3. Aanpak Stuurgroep

De afgelopen jaren is door partijen zoals vertegenwoordigd in de Stuurgroep een forse (onderzoeks)inspanning gedaan om te komen tot een situatie waarin ingrepen verantwoord achterwege gelaten kunnen worden. In totaal is in de periode 2007 - 2011 voor ruim € 2,5 miljoen aan onderzoek uitgevoerd, gefinancierd door overheid en sector. In bijlage 1 is een overzicht opgenomen van de uitgevoerde onderzoeken. Een wetenschappelijke rapportage van de laatste stand van zaken is weergegeven in het rapport 'Update literatuurstudie' van Livestock Research, die als bijlage 4 aan deze eindrapportage is toegevoegd. Daarin zijn de resultaten opgenomen van het onderzoek dat de Stuurgroep heeft laten uitvoeren én alle overige ontwikkelingen en kennis die in de wereld beschikbaar is gekomen.

Uitgangspunt voor de Stuurgroep is een tweesporenbeleid geweest. Ten eerste: hoe bereiken we dat de ingrepen per september 2011 niet meer nodig zijn en zonder al te grote gevolgen verboden kunnen worden. Ten tweede: zoeken naar alternatieve behandelmethoden. Alternatieven moeten beter zijn dan de huidige toegepaste methode, dat wil zeggen dat de ingreep milder is én het effect van de behandeling minstens gelijk is. Alternatieve behandelmethoden zijn voor de Stuurgroep slechts dan aan de orde als het verbieden van de ingreep per september 2011 onhaalbaar blijkt te zijn. Bij het zoeken naar oplossingen zijn de problemen multidisciplinair benaderd. Dat wil zeggen dat via onderzoek oplossingen gezocht zijn in verschillende disciplines zoals fokkerij, huisvesting, management en voeding. Toepassing van genetische manipulatie is voor de Stuurgroep niet de weg die tot een oplossing moet leiden. Daarnaast is gezocht naar mogelijkheden om onderzoeksresultaten over te dragen naar de sector.

4. De ingrepen

De ingrepen bij pluimvee die onder de huidige vrijstellingsregeling nog zijn toegestaan betreft:

- a. het verkorten van de boven- of ondersnavel bij kippen en kalkoenen jonger dan 10 dagen, die worden gehouden of bestemd zijn om te worden gehouden in een huisvestingssysteem waarin de kippen zich vrijelijk over de vloer van de stal of op en naar verschillende niveaus binnen de stal kunnen bewegen of in een aangepast kooihuisvestingssysteem;
- b. het verwijderen van sporen bij hanen bestemd voor de vermeerdering in de vleessector en vaccindieren¹;
- c. het verwijderen van een deel van de achterste teen bij hanen bestemd voor de vermeerdering in de vleessector en vaccindieren;
- d. het inkorten van kammen bij hanen bestemd voor de vermeerdering in de legsector en vaccindieren.

In bijlage 2 zijn de ingrepen bij de verschillende diersoorten schematisch weergegeven.

4.1 Het verkorten van de boven- en/of ondersnavel

Het verkorten van de boven- en/of ondersnavel wordt toegepast bij:

- legkippen,
- vermeerderingsdieren in de leg- en vleessector. Daaronder wordt verstaan: fokkerijdieren, (over)grootouderdieren en ouderdieren,
- vaccindieren,
- alle kalkoenen (vermeerdering en vleeskalkoenen).

Op jaarbasis wordt een snavelbehandeling toegepast bij circa 37,8 miljoen dieren (zowel hennen als hanen). Het snavelbehandelen is veruit de meest verrichte ingreep en heeft mede om die reden de hoogste prioriteit.

Tijdens een snavelbehandeling wordt de scherpe punt van de snavel verwijderd, met als doel om de schade die de dieren elkaar kunnen toebrengen door agressief pikgedrag, te beperken. De snavelbehandeling mag worden uitgevoerd bij kippen en kalkoenen jonger dan 10 dagen. Bij kalkoenen wordt uitsluitend de bovensnavel behandeld.

Wat is bereikt

Er is de afgelopen jaren veel onderzoek uitgevoerd naar factoren die invloed hebben op het pikgedrag van kippen (zie bijlage 1). Het betrof de volgende factoren:

- Voeding speelt een belangrijke rol. Verhogen van de mate van voergericht gedrag en de mate van verzadiging via aanpassingen van het voer zijn succesvolle strategieën voor het uitstellen van verenpikgedrag. Verstrekken van ruwvoer werkt positief. Er zijn geluiden dat verenpikkerij is toegenomen sinds het diermeelverbod, maar via literatuurstudie kon niet worden bevestigd of diermeel daadwerkelijk een onmisbaar bestanddeel is voor de legkip.
- Verstrekken van strooisel in de vroege opfokperiode stimuleert bodempikgedrag, hetgeen mogelijk een positief effect heeft op het verenpikgedrag in de legperiode. Dit onderzoek is echter nog niet afgerond.
- Snavelpunten slijten op natuurlijke wijze af als kippen op een ruw oppervlak pikken. Onderzoek waarbij snavelschuurders in de vorm van cellenbetonblokken in de stal

---

¹ Vaccindieren zijn kippen die eieren produceren voor de farmaceutische industrie.

werden geplaatst, bevestigde niet dat dit veel effect had op de snavel. De kippen bleken wel naar de blokken te pikken en als afleidingsmateriaal zullen ze zeker nut hebben.

- Er is onderzoek verricht naar technische aspecten van verlichting en geïnventariseerd is welke verlichting in de praktijk wordt gebruikt. Er lijken in de praktijk ten aanzien van verlichting nog verbeteringen te realiseren. Onderzoek naar UV-verlichting loopt nog.
- Fokkerijorganisaties zijn al enige tijd bezig om te onderzoeken hoe zij op een efficiënte wijze een dier kunnen fokken dat een goede productie combineert met weinig pikkerij en lage gevoeligheid voor ziekten.

Al het onderzoek heeft veel informatie opgeleverd, maar dé oplossing voor de nu gangbare huisvestingssystemen is echter nog niet gevonden en moet waarschijnlijk gezocht worden in het gecombineerd toepassen van diverse managementmaatregelen, huisvesting, omgevingsverrijking en fokkerij. Daarover is nu echter nog onvoldoende bekend. De Stuurgroep kijkt met belangstelling naar onderzoek dat in 2010 in opdracht van NWO en het ministerie van EL&I is gestart, waarin voorspellers van verenpikken worden gezocht, gericht op de vroege opfok en op de invloed van vermeerderingsdieren op hun nakomelingen.

Ondertussen heeft de sector zelf het initiatief genomen om te investeren in een mildere vorm van snavelbehandeling: de infraroodmethode. Daarbij wordt de snavelbehandeling uitgevoerd bij kuikens op de broederij middels een speciaal daarvoor ontwikkelde robot. Direct na de behandeling is niet meer dan een lichte verkleuring waarneembaar aan de snavels van de kuikens. In twee weken tijd verzacht de buitenste hoornlaag en slijt de behandelde snavelpunt weg door het normale pikgedrag van de kuikens. Met deze infraroodmethode wordt nu praktijkervaring opgedaan. Broederijen leren (de instelling van) de robot steeds beter toepassen. Daarnaast moet vooral het management van de opfokker die met infrarood-behandelde kuikens ontvangt, worden geoptimaliseerd. De goed uitgevoerde infrarood snavelbehandeling is een verbetering ten opzichte van de gangbare behandelmethoden en kan fungeren als tussenoplossing totdat voldoende informatie verkregen is om pluimvee te houden zonder ingrepen.

De afgelopen jaren is wereldwijd heel beperkt onderzoek uitgevoerd bij kalkoenen. Bijna al het onderzoek is in Nederland uitgevoerd. Daarbij bleek dat het pikgedrag van langzaam groeiende foklijnen vergelijkbaar is aan het pikgedrag van reguliere foklijnen. Onderzoek naar het gebruik van overdekte uitlopen liet zien dat het verenpikgedrag dan toeneemt. Er moet verder nagedacht worden over zinvol vervolgonderzoek, dat daadwerkelijk tot resultaat kan leiden. De kalkoenunderhoud is in Nederland een kleine, krimpende sector, zonder een Nederlandse slachterij. Financiering van grootschalig onderzoek is daarom een probleem.

De wijze van behandelen van de snavel is in de loop der tijd wel gewijzigd. De Nederlandse kalkoensector is al in 2006 volledig overgeschakeld naar de infraroodmethode voor behandeling van de bovensnavel. Deze behandeling wordt op dag één uitgevoerd in de broederij. Zoals hiervoor bij de legkippen beschreven is dit een mildere vorm van behandeling.

Advies

De Stuurgroep constateert dat de afgelopen vrijstellingsperiode van 5 jaar ondanks alle inspanningen te kort is geweest. Diverse oplossingsrichtingen zijn de afgelopen jaren onderzocht, maar hebben helaas nog niet tot dé oplossing geleid. Met name op het pikgedrag zijn veel factoren van invloed, die tezamen een bijdrage kunnen leveren aan de oplossing. Helaas is echter nog onvoldoende bekend hoe die factoren precies ten opzichte

van elkaar uitwerken en in de praktijk in alle houderijsystemen zijn te managen.

Hoewel fokkerijmaatregelen positief kunnen bijdragen, is het fokken van een minder pikkerige kip die zich goed aan diervriendelijke huisvestingssystemen kan aanpassen, als enige maatregel niet genoeg om het probleem van overmatige verenpikkerij en kannibalisme op te lossen. Er zal een integraal pakket aan houderij- en managementmaatregelen ontwikkeld moeten worden, die ervoor zorgt dat de kip in een zo optimaal mogelijke omgeving gehouden wordt, waardoor de drempel om tot pikkerij over te gaan zo hoog mogelijk wordt. Binnen dit pakket aan maatregelen is een aantal hoofdfactoren aan te wijzen. Diergericht ontwerpen en inrichten van de stal, een goede opfok, die aansluit bij de huisvesting in de legperiode, waaronder aanwezigheid van strooisel op jonge leeftijd, voeding en verlichting zijn naast fokkerij waarschijnlijk de belangrijkste. Elk van deze factoren is echter nog niet voldoende onderzocht om concreet aan te geven wat de beste optie is. Daarnaast is er nog nauwelijks onderzoek gedaan naar de interactie tussen deze factoren. Hier ligt dan ook nog een belangrijk onderzoeksgebied open. Onduidelijk is in hoeverre de diervoedersector de kennis die is opgedaan bij al het voeronderzoek in de praktijk toepast. De Stuurgroep zal richting diervoedersector het belang van implementatie van de resultaten in de praktijk benadrukken.

De Stuurgroep adviseert de Staatssecretaris om ten aanzien van de snavelbehandeling bij pluimvee een vrijstelling te verlenen gedurende een periode van 10 jaar, waarbij elke 2½ jaar wordt geëvalueerd en gerapporteerd. Op basis van de ervaringen van de afgelopen jaren wordt verwacht dat de termijn van 10 jaar hard nodig zal zijn om de ingrepen verantwoord achterwege te kunnen laten. Ook met alle inspanningsverplichtingen die de Stuurgroep en de sector op zich willen nemen. Naast alle management- en huisvestingaspecten is vooral de fokkerij een kwestie van lange adem. De fokkerijselecties voor de komende 3 – 4 jaar zijn al gemaakt en naar verwachting zullen deze in de eerstkomende jaren maar een beperkt positieve bijdrage leveren aan de oplossing voor het snavelbehandelen. De resultaten van de fokkerijontwikkelingen in de komende 5 jaar, komen over 8 tot 10 jaar voor de sector beschikbaar. Tot slot maakt de periode van 10 jaar het voor de sector (met name de kuikenbroederijen) bedrijfseconomisch verantwoord om te investeren in de infraroodtechniek.

De Stuurgroep is van mening dat het achterwege laten van het verkorten van de boven- en ondersnavel onverantwoord is. Achterwege laten van de ingreep heeft nadelige gevolgen voor het welzijn van de dieren doordat de gevolgen van het pikgedrag veel ernstiger zijn, met beschadigingen, verwondingen en een verhoogde uitval (kannibalisme) tot gevolg.

De Stuurgroep neemt de inspanningsverplichting op zich om de komende jaren blijvend onderzoek te laten verrichten, om te komen tot een situatie waarbij de snavelbehandeling verantwoord achterwege kan worden gelaten. Het meer factorenonderzoek bij legkippen kan in 2011 starten, afhankelijk van het besluit van de Staatssecretaris over het verlenen van een nieuwe vrijstelling. Dit onderzoek moet inzicht geven in het effect van combinatie van maatregelen.

De Stuurgroep adviseert om na september 2011 uitsluitend de infraroodmethode voor het snavelbehandelen toe te staan. De Stuurgroep adviseert om daaraan gekoppeld in de regelgeving te voorzien in een ontheffingsmogelijkheid bij calamiteiten, waarbij dan alsnog de huidige behandelmethode wordt toegestaan. Dat is voor een aantal situaties wenselijk. Ten eerste bij eendagskuikens van jonge ouderdieren, omdat bij die kuikens op basis van de huidige eerste ervaringen met de infraroodmethode duidelijk meer uitval voorkomt. En ten tweede bij import van onbehandelde kuikens van (groot)ouderdieren. Deze kuikens zijn meer dan 24 uur oud als ze in Nederland aankomen. Omdat de infraroodmethode

uitsluitend op dag één in de broederij kan worden toegepast, is behandeling via die methode dan niet mogelijk. De Stuurgroep stelt voor om daarvoor een ontheffingsmogelijkheid te creëren, onder voorwaarden van beoordeling door een praktiserend dierenarts én registratie van het koppel (bijvoorbeeld bij het PPE). Hiervoor zal dan een protocol worden opgesteld.

De kalkoensector zal in de komende 10 jaar een flinke inspanning moeten leveren. De kalkoensector én de Stuurgroep moeten en willen gezamenlijk nadenken over een zinvolle integrale aanpak die tot resultaat kan leiden. Daarbij wordt momenteel samenwerking gezocht met de Duitse sector, waar nu ook initiatieven voor onderzoek worden opgepakt. De Stuurgroep zal de voortgang daarvan intensief monitoren. De sector zal daarnaast andere (inter)nationale onderzoeksinstituten stimuleren om deze kennisvraag op te pakken.

4.2 Het verwijderen van de sporen

Het verwijderen van de sporen wordt toegepast bij:

- vermeerderingsdieren in de vleessector. Daaronder wordt verstaan: fokkerijdieren, vleeskuiken(over)grootouderdieren en vleeskuikenouderdieren,
- vaccindieren

Op jaarbasis worden de sporen verwijderd van maximaal 650.000 hanen.

Sporen worden bij eendagskuikens verwijderd via branden.

Het niet verwijderen van de sporen heeft nadelige gevolgen voor het welzijn van bijna 4,8 miljoen hennen in de genoemde deelsectoren. Door het gewicht en het dominante paargedrag van de hanen verwonden de hanen met hun sporen (in combinatie met de achterste tenen) de hennen tijdens het paren. Op het dijbeen, de rug en de vleugels van de hennen treden daardoor ernstige huid- en veerbeschadigingen op. Dit heeft vanzelfsprekend nadelige gevolgen voor het welzijn van de hennen en leidt tot meer uitval.

Wat is bereikt

Er is onderzoek uitgevoerd naar het effect van de bezettingsdichtheid in de opfok- en productieperiode op (de ontwikkeling van) het paargedrag en de technische resultaten bij vleeskuikenouderdieren. Uit het onderzoek, waarbij de hanen behandeld waren, werd geconcludeerd dat het welzijn van vleeskuikenmoederdieren gebaat is bij een lagere dierbezetting, met name in de productieperiode. Ook bij de hanen heeft een lagere dierbezetting een positief effect op het welzijn. Echter zelfs bij een lage dierbezetting en met behandelde hanen, hebben alle moederdieren aan het einde van de productieperiode veel beschadigingen aan het verenpak en zijn ze even kaal.

Daarnaast is een managementsysteem ontwikkeld waarbij hennen en hanen gedurende vijf uur op het midden van de dag (Quality Time) gescheiden worden. Op basis van de voorlopige onderzoeksresultaten kan voorzichtig worden geconcludeerd dat het Quality Time principe het paargedrag van vleeskuikenouderdieren kan verbeteren. Echter, ook met het Quality Time principe zijn hennen behoorlijk kaal aan het einde van de productieperiode en lijkt het vooralsnog niet verantwoord ingrepen bij de hanen weg te laten wanneer dit managementsysteem wordt toegepast.

Onderzoek bij vermeerderingsdieren in de vleessector heeft aangetoond dat de lengte van de sporen foktechnisch negatief is gecorreleerd met productiekenmerken. Bij een fokbeleid gericht op hogere diergewichten, leidt de aangetoonde correlatie tussen productiekenmerken en de sporenlengte op den duur tot kleinere sporen. Dat geldt echter niet voor de vaccindieren, aangezien deze een andere genetische achtergrond hebben

(legsector). Wanneer de fokkerij zich echter meer op andere kenmerken gaat toeleggen, dan zullen de sporen minder snel of niet korter worden.

Advies

Gezien de schade die de hennen zullen oplopen is het onverantwoord om deze ingreep achterwege te laten. Het onderzoek zal de komende jaren voortgezet moeten worden, in eerste instantie gericht op een mildere methode van behandeling. Daarnaast moet onderzocht worden hoe de erfelijkheidsgraad van sporen en het paargedrag is bij langzaam groeiende rassen.

De Stuurgroep adviseert om ten aanzien van de sporen een vrijstelling te verlenen gedurende een periode van 10 jaar, waarbij elke 2½ jaar wordt geëvalueerd en gerapporteerd. Met name voor de vermeerderingsdieren zou over 5 jaar het punt bereikt kunnen zijn dat deze ingreep bij die categorie verantwoord achterwege gelaten kan worden.

4.3 Het verwijderen van een deel van de achterste teen

Het verwijderen van een deel van de achterste teen wordt toegepast bij:

- vermeerderingsdieren in de vleessector. Daaronder wordt verstaan: fokkerijdieren, vleeskuiken(over)grootouderdieren en vleeskuikenouderdieren,
- vaccindieren

Op jaarbasis worden de achterste tenen verwijderd van ca. 650.000 hanen.

Bij de ingreep aan de tenen wordt een deel van de achterste teen geknipt.

Het niet verwijderen van een deel van de achterste teen heeft nadelige gevolgen voor het welzijn van bijna 4,8 miljoen hennen in de genoemde deelsectoren. Door het gewicht en het dominante paargedrag van de hanen verwonden de hanen met de achterste tenen (in combinatie met de sporen) de hennen tijdens het paren. Op het dijbeen, de rug en de vleugels van de hennen treden daardoor ernstige huid- en veerbeschadigingen op. Dit heeft vanzelfsprekend nadelige gevolgen voor het welzijn van de hennen en leidt tot meer uitval.

Wat is bereikt

De resultaten van het onderzoek zoals hiervoor bij de sporen beschreven, zijn ook van belang voor het verwijderen van een deel van de achterste teen. Dat betreft het onderzoek uitgevoerd naar het effect van de bezettingsdichtheid in de opfok- en productieperiode op (de ontwikkeling van) het paargedrag en de technische resultaten bij vleeskuikenouderdieren en de Quality Time stal. Beide onderzoeken zijn gericht op verbetering van het paargedrag.

Advies

Gezien de schade die de hennen zullen oplopen is het onverantwoord om deze ingreep achterwege te laten. De Stuurgroep adviseert om ten aanzien van het verwijderen van een deel van de achterste teen een vrijstelling te verlenen gedurende een periode van 10 jaar, waarbij elke 2½ jaar wordt geëvalueerd en gerapporteerd.

Het onderzoek gericht op management, huisvesting en fokkerij (gericht op beter, voor de hen vriendelijker paargedrag) zal de komende jaren voortgezet moeten worden. Onderzocht kan worden of er mogelijkheden zijn om het uitgroeien van de nagel van de achterste teen te voorkomen.

4.4 Kammen dubben

Het inkorten van kammen (het zogenaamde dubben) wordt toegepast bij:

- vermeerderingsdieren in de legsector. Daaronder wordt verstaan: fokkerijdieren, leg(over)grootouderdieren en legouderdieren,
- vaccindieren

Op jaarbasis worden de kammen gedubd van ca. 125.000 hanen. Het dubben van kammen komt voort uit de gebruikte rassen in de legsector, die reeds aan de basis bekend staan om hun grote kammen. Bij het dubben wordt bij de haankuikens, direct na de uitkomst, met een schaartje de kam van het haantje geknipt.

Achterwege laten van deze ingreep heeft nadelige gevolgen in elke schakel van de leg-vermeerderingssector, namelijk:

- de kans op het ontstaan van ontstekingen aan de kammen van de hanen is aanzienlijk vanwege de grotere kans op beschadigingen aan de kammen (door bijvoorbeeld pikkerij of bekneld raken) en omdat er scheuren kunnen ontstaan in de omklappende kammen;
- de kam beperkt het gezichtsvermogen van de haan aanzienlijk, waardoor de hanen inactief worden en de bevruchtingspercentages dalen;
- de haan ondervindt fysieke hinder van de grote kam, waardoor bewegen, voeropname en drinken moeilijk of onmogelijk wordt en de uitval van hanen is groter;
- sexfouten kunnen niet meer herkend worden. Sexfouten wil zeggen dat in een koppel vermeerderingsdieren onbedoeld een haan van de hennenlijn of een hen van de hanenlijn in het koppel terecht komt. Zonder dubben van de kammen is deze 'foute' haan of hen niet te herkennen en kan daardoor later niet alsnog uit het koppel worden verwijderd. Het gevolg is dat inteelt plaatsvindt en bij de nakomelingen van dit koppel het vedersexen verstoord wordt. Inteeltkuikens hebben een verhoogde kans op erfelijke afwijkingen en een lagere eiproductie. Daarnaast is er vanwege inteelt een verhoogde embryonale sterfte. Jaarlijks zullen ook ruim één miljoen henkuikens worden gedood omdat ze bij het vedersexen voor haantjes worden aangezien. Belangrijker nog, er worden ook hanen voor hen aangezien zodat sexfouten (hanen) pas gedurende de opfokperiode gevonden worden, en (dus op latere leeftijd) moeten worden gedood.

Wat is bereikt

De grootte van de kammen blijkt foktechnisch gezien positief gecorreleerd te zijn met productiekennmerken. Dat betekent eenvoudig gezegd: hoe groter de kam, hoe beter de legprestaties. Fokken op een kleine kam is om die reden niet haalbaar.

Onderzocht is of het dubben van kammen veel ongerief geeft voor het kuiken. Haankuikens bleken niet geremd te worden in groei en voeropname als gevolg van het dubben en er was geen toename in uitval. Ogenschijnlijk reageerden de kuikens ook weinig op de behandeling. Geconcludeerd werd dat dubben geen ernstig ongerief teweeg brengt. Meer verfijnde meetmethoden zijn nodig om aan te tonen of van (minder ernstig) ongerief sprake is.

Advies

Op basis van de resultaten van het uitgevoerde onderzoek lijkt de ernst van de ingreep beperkt te zijn. Het heeft in elk geval geen nadelige gevolgen op de groei, voeropname en uitval van de dieren. De Stuurgroep acht het om die reden én vanwege de grote nadelige gevolgen van niet verwijderen van de kammen, gewenst om deze ingreep te blijven toestaan. Ook hiervoor adviseert de Stuurgroep een nieuwe vrijstellingstermijn van 10 jaar met elke 2½ jaar een evaluatie en rapportage. Gezocht zal worden naar mildere, alternatieve behandelmethoden en er zal met fokkerijorganisaties worden gesproken.

5. Kennisoverdracht

Al het onderzoek dat is en wordt uitgevoerd genereert veel kennis. Het is belangrijk dat deze kennis op een juiste wijze wordt overgedragen naar de sector. Verschillende instrumenten zijn de afgelopen jaren ingezet en een aantal zal de komende jaren aanvullend nog worden ingezet:

- regelmatig worden artikelen gepubliceerd in het vakblad Pluimveehouderij;
- er zijn bezoeken aan studieclubs gebracht, alwaar een lijst met mogelijke maatregelen tegen verenpikken is besproken;
- het boek Kipsignalen is beschikbaar gekomen en kan pluimveehouders helpen om op een toegankelijke wijze signalen van de dieren vroegtijdig op te pikken, te interpreteren en actie te ondernemen;
- het Louis Bolk Instituut heeft opfokkers handvatten gegeven om de incidentie van pikkerij te verminderen;
- er wordt een werkboek gemaakt met tips tegen verenpikkerij;
- er worden bijeenkomsten met pluimveehouders georganiseerd, alwaar de problematiek van (in eerste instantie) verenpikken wordt besproken. Daarvoor wordt een interactieve presentatie ontwikkeld en personen getraind die deze bijeenkomsten gaan leiden.
- Via het project Welfare Quality wordt de komende jaren verder gewerkt aan protocollen aan de hand waarvan het welzijn van landbouwhuisdieren, waaronder pluimvee, kan worden vastgesteld. De sector wordt daar via praktijkprojecten nadrukkelijk bij betrokken.

Met deze instrumenten wordt de kennis naar de sector gebracht, zodat pluimveehouders (ondersteund door voorlichters van toeleveranciers en afnemers) zelf op hun bedrijf aan de slag kunnen met die kennis. Op die manier kan de sector leren en ervaring opdoen, om uiteindelijk te komen tot een situatie dat ingrepen verantwoord achterwege kunnen worden gelaten.

6. Im- en exportproblematiek

Tot slot vraagt de Stuurgroep aandacht voor de im- en exportproblematiek in relatie tot ingrepen. Bij de export van met name eendagskuikens worden door afnemers zeer regelmatig dieren gevraagd die een bepaalde ingreep hebben ondergaan. Door het bedrijfsleven wordt hierbij al gecommuniceerd dat ingrepen alleen worden uitgevoerd als het echt noodzakelijk is en ingrepen op termijn in Nederland verboden zullen worden. Bedacht moet echter worden dat dit vanuit de exportpositie die deze Nederlandse bedrijven hebben, niet altijd voordelig uitpakt. Het risico bestaat dat klanten naar elders vertrekken of dat de ingreep dan niet op de eerste dag bij eendagskuikens wordt toegepast, maar enkele dagen later in het land van bestemming, met alle ernstige welzijnsgevolgen van dien. Fokbedrijven zullen uit Nederland vertrekken als ingrepen hier verboden worden maar klanten toch blijven vasthouden aan de wens om behandelde dieren te ontvangen.

Andersom mag Nederland kuikens die in andere EU-landen of derde landen zijn behandeld niet weigeren, tenzij dat beargumenteerd kan worden op grond van 'gezondheid en leven van dieren'. Een algemeen importverbod zal bij de WTO (derde landen) en Europese Commissie (EU) genotificeerd moeten worden. Verwacht mag worden dat een notificatie tot opmerkingen van landen zal leiden en het vervolgens de vraag is of daadwerkelijk behandelde dieren geweerd kunnen worden. In dat kader is de constatering van belang dat het er bij bijvoorbeeld honden en paarden sterk op lijkt dat in andere landen behandelde dieren in Nederland wel gehouden mogen worden.

De Stuurgroep vraagt voor deze specifieke im- en exportproblematiek aandacht. De overheid dient zich in Brussel (EU) en op wereldniveau (WTO) hard te maken voor de door Nederland voorgestane lijn: in de toekomst geen ingrepen bij pluimvee meer. De Europese Commissie werkt aan een actieplan voor dierenwelzijn; daar sluit dit onderwerp uitstekend bij aan. Daarnaast kan de overheid onderzoek in EU-verband entameren.

7. Conclusies en aanbevelingen

Op basis van alle (onderzoeks)inspanningen die de afgelopen 5 jaar zijn uitgevoerd gericht op het verantwoord achterwege kunnen laten van de ingrepen bij pluimvee, geven de partijen in de Stuurgroep Ingrepen Pluimvee het volgende gezamenlijke advies aan de Staatssecretaris van EL&I.

De ingrepen snavelbehandelen, sporen verwijderen, tenen verwijderen en kammen dubben kunnen op dit moment niet verantwoord achterwege worden gelaten. De gevolgen voor het welzijn van de dieren bij het achterwege laten van de ingreep zijn veel groter dan het nadelige gevolg van de ingreep zelf. Een vrijstelling voor een periode van 10 jaar zal nodig zijn. Een evaluatiemoment elke 2½ jaar wordt geadviseerd, om de gerealiseerde voortgang te toetsen en daarover te rapporteren. De Stuurgroep acht het mogelijk dat over 5 jaar het verwijderen van de sporen niet meer nodig zal blijken te zijn, maar dat is mede afhankelijk van het gehanteerde fokbeleid. Voor de andere ingrepen wordt een oplossing binnen 10 jaar, ondanks alle inspanningen, niet reëel geacht.

De Stuurgroep neemt de inspanningsverplichting op zich om de komende jaren blijvend onderzoek te laten verrichten, om te komen tot een situatie waarbij ingrepen verantwoord achterwege kunnen worden gelaten. Voor het snavelbehandelen kan het meer factorenonderzoek bij legkippen in 2011 starten. De Stuurgroep zal richting diervoedersector het belang van implementatie van de onderzoeksresultaten in de praktijk benadrukken. Voor de ingrepen aan sporen en tenen moet vooral het onderzoek naar het paargedrag van vermeerderingsdieren en mildere ingrepen worden voortgezet. Daarnaast moet onderzocht worden hoe de erfelijkheidsgraad van sporen is bij langzaam groeiende rassen.

De Stuurgroep adviseert om na september 2011 uitsluitend de infraroodmethode voor het snavelbehandelen toe te staan. De Stuurgroep adviseert om daaraan gekoppeld in de regelgeving te voorzien in een ontheffingsmogelijkheid bij calamiteiten, waarbij dan alsnog de huidige behandelmethode wordt toegestaan. Dat is voor een beperkt aantal situaties gewenst.

De kalkoensector én de Stuurgroep moeten en willen gezamenlijk nadenken over een zinvolle integrale aanpak die tot resultaat kan leiden. Daarbij wordt momenteel samenwerking gezocht met de Duitse sector, waar nu ook initiatieven voor onderzoek worden opgepakt. De sector zal andere (inter)nationale onderzoeksinstituten stimuleren om deze kennisvraag op te pakken.

Via diverse instrumenten wordt aandacht besteed aan kennisoverdracht van onderzoekers naar de praktijk. Pluimveehouders kunnen dan (ondersteund door voorlichters van toeleveranciers en afnemers) zelf op hun bedrijf aan de slag. Dit proces zal versterkt worden doorgezet.

De Stuurgroep vraagt aandacht voor de problemen rondom im- en export. De overheid dient zich in Brussel (EU) en op wereldniveau (WTO) hard te maken voor de door Nederland voorgestane lijn: in de toekomst geen ingrepen bij pluimvee meer. Daarnaast kan de overheid onderzoek in EU-verband entameren.

De partijen in de Stuurgroep nemen de inspanningsverplichting op zich om de komende jaren te blijven werken aan oplossingen om te komen tot een pluimveehouderij zonder

ingerepen. De partijen hebben de constructieve samenwerking in de Stuurgroep zeer gewaardeerd; de samenstelling en werkwijze was productief. De Stuurgroep stelt voor de ingezette werkzaamheden via de Stuurgroep voort te zetten en is daar graag toe bereid. Als de Stuurgroep daarvoor mandaat krijgt zal een hernieuwd Plan van aanpak worden opgesteld gebaseerd op de huidige kennis.

Bijlage 1. Uitgevoerd ingrepenonderzoek periode 2007 - 2011

1. Kennisoverdracht	€ 99.975
2. Update literatuurstudie	30.000
3. Inventarisatie en vertaling van ervaringen uit de biologische sector	30.000
4. Doorstroom biologische kennis naar regulier; begeleiding studieclubs	10.000
5. Snavelschuurders voor leghennen	25.000
6. Opfok condities	200.000
7. Onderzoek relatie voeding en verpikken bij leghennen (effect van vezelrijk verdund voer)*	244.000
8. Effect van varkensvleesmeel in voer op prestaties, gezondheid en gedrag van leghennen*	150.000
9. Deskstudie snavelbehandeling kalkoenen	7.500
10. Hanenmanagement, ruw paargedrag en gedrag van de hennen	424.500
11. Kammen dubben: veroorzaakt dit ongerief?	19.622
12. Berekenen erfelijkheidsgraad kamgrootte*	6.400
13. Berekenen erfelijkheidsgraad sporen*	6.000
14. Optimaliseren verlichting bij leghennen om verenpikken te verminderen en productie te verbeteren*	248.600
15. Verminderen verenpikken en kannibalisme d.m.v. voeding*	300.000
16. Belang van strooisel in de vroege opfok bij het voorkomen van verenpikken: proof of principle	154.500
17. Effect van verschillende energie-eiwit verhoudingen en lichaamsgewicht op 20 weken leeftijd op bevruchting, kuikenkwaliteit, bevedering en persistentie bij vleeskuikenouderdieren* ⁺	<u>560.000</u>
	€2.516.097

Toekomstig onderzoek dat in 2011 gestart kan worden:

3-factorenproef reductie verenpikkerij bij leghennen ⁺	€ 319.500
---	-----------

* deze onderzoeken zijn niet via de Stuurgroep gefinancierd, maar volledig door het bedrijfsleven.

⁺ onderzoek kan in 2011 worden opgestart en loopt na 2011 nog door.

Bijlage 2. Overzicht toegestane ingerepen en ingeschatte aantal ingerepen per jaar bij de verschillende soorten pluimvee

Soort	Snavelbehandelen	Sporen verwijderen	Tenen verwijderen	Kammen dubben
Legkippen	X			
Vleesvermeerdering:				
Fokkerijdieren	X	X	X	
(Over)grootouderdieren	X	X	X	
Vleeskuikenouderdieren	X	X	X	
Legvermeerdering:				
Fokkerijdieren	X			X
(Over)grootouderdieren	X			X
Legouderdieren	X			X
Vaccindieren	X	X	X	X
Kalkoenen	X			
Soort	Snavelbehandelen (aantal hennen en hanen per jaar)	Sporen verwijderen (aantal hanen per jaar)	Tenen verwijderen (aantal hanen per jaar)	Kammen dubben (aantal hanen per jaar)
Legkippen	28.000.000	-	-	-
Vleesvermeerdering:				
Fokkerijdieren	186.000	18.600	18.600	-
(Over)grootouderdieren	433.000	43.300	43.300	-
Vleeskuikenouderdieren	5.323.000	532.300	532.300	-
Legvermeerdering:				
Fokkerijdieren	30.000	-	-	3.000
(Over)grootouderdieren	50.000	-	-	5.000
Legouderdieren	609.000	-	-	60.900
Vaccindieren	692.000	55.400	55.400	55.400
Kalkoenen	2.550.000	-	-	-
TOTAAL	37.873.000	649.600	649.600	124.300

Bijlage 3. Samenstelling Stuurgroep Ingrepen Pluimvee

Per maart 2011 is de Stuurgroep Ingrepen Pluimvee als volgt samengesteld:

J. Vroegindeweyj, NOP (voorzitter)

F.M.J.P. van Sambeek, NOP

K.M.W. Folkeringa, NOP

J. Brok, NVP

M. de Jong-Timmerman, Dierenbescherming

F.T.M. Divanach, ministerie van EL&I

E.G.M. Bokkers, PPE (secretaris, tevens contactpersoon: 079 – 36 34 337)

Bijgestaan door onderzoekers van Wageningen UR Livestock Research:

T.G.C.M. van Niekerk

I.C. de Jong